

SZABÓNÉ FENYVESI ÉVA

A posztipari társadalomtól az információs és/vagy a tudástársadalomig

Thomas Kuhn (1984) tudománytörténész szerint a tudományok története paradigmaváltásokból áll, és egy-egy új szakasz elméleteit – amelyeket forradalmak határolnak el egymástól – nem lehet összemérni, mivel a megismerés érvényes módjai állandóan változnak. A paradigmaváltáskor nemcsak a tudomány, mint ismereti rendszer alakul át teljes egészében, ez az átalakulás komoly változásokat hoz a gazdálkodási formákban és a társadalmi viszonyokban egyaránt. Ha elfogadjuk a Kuhn által bevezetett fogalmat – miközben Kampis György (2000) úgy véli, hogy „a tudomány iparosá időről időre boldogan „vált paradigmát”, közben természetesen a tudomány objektívitasában is hisz, és eszébe sem jut, hogy a kettő esetleg kizárja egymást” –, úgy tűnik, talán mi is egy ilyen paradigmaváltás tanúi vagyunk; kialakulóban van egy új Információs Technikai Paradigma.

Ezt a paradigmát – amikor a történelemben először az emberi gondolkodás, ötletek, tudás lett a közvetlen hajtóerő, és nem csupán a termelési rendszer egyik elemeként szerepelt – Freeman (1988) öt jellemző vonással írta le:

- 5) *Az információ nyersanyag.* Az új technológiák az információ létrehozására szolgálnak, és az információn dolgoznak.
- 6) *Az új technológiák képesek behatolni* az emberi tevékenység összes egyéni és kollektív formáiba.
- 7) *Ezek a technológiák bármely rendszer sokoldalú kapcsolatainak logikájára vagy a viszonyaik rendszerére épülnek.* A hálózatba rendeződés, az új technológiák működésének tipikus jellemzője, és legalább annyira befolyásolja a szervezeti felépítést, mint a kommunikáció és a munka dinamizmusát.
- 8) *A rugalmasság.* Nemcsak a folyamatok fordíthatók vissza, hanem a szervezetek, intézmények is képesek átalakulni, és az átalakuláshoz szükséges alapvető feltételeket is meg tudják változtatni.
- 9) *A speciális technikák nagyon magas szinten integrálódnak.* A mikroelektronika, az optoelektronika, a telekommunikáció és a számítógép ma integrált információs rendszerekben jelenik meg.

Freeman mellett számos tudományág képviselője foglalkozott azokkal a változásokkal, amelyek a múlt század második felétől napjainkig következtek be. Különböző elnevezésekkel illették már ezt az időszakot, sőt néhányan több szakaszra is bontották. Jellemzően „az információ, illetve ennek rokonfogalmai kerülnek az érdeklődés középpontjába, és ezekből képeznek jelzőt a társadalom szó elé” (Farkas, 1999). Így olvashatunk posztipari társadalomról, posztfordizmusról, informatizált ipari társadalomról, a technikai fejlődés „harmadik hullámáról”, mikroelektronikai forradalomról, tudástársadalomról, ötödik információs és kommunikációs Kondratyev-ciklusról, információs termelőmódról, szolgáltató társadalomról és végül tanuló társadalomról.

A különböző megközelítéseket tartalmazó tanulmányokat elsősorban az köti össze, hogy mindegyik „érzékeli” az elmúlt évtizedekben bekövetkező nagyléptékű változásokat, amelyek nemcsak az egyes gazdaságok átalakulásához vezettek, de társadalmak egészére is nagy hatással vannak. A 20. század elejét legtöbbször úgy jellemzik, hogy a gazdagság létrejöttének képessége az ipar átalakításához szükséges nyersanyagok és technológia birtoklásában lakozott. A második világháború után azonban a meggazdagodás lehetősége már nem annyira függött ezektől a „tapintható” tényezőktől, mint egyre inkább a tudás teremtésétől és a felhasználásától. „Az új szakaszban az önmagában vett és önmagáért való tudás helyébe a „cselekvő tudás” vagy „tudáscselekvés” (action of knowledge) lép” (Farkas, 1999). Ami biztos, a világ a személyi számítógépek megjelenésétől napjainkig óriási átalakuláson ment keresztül. A korábban vezető gazdasági ágazatok helyébe újak léptek. Az ipari fejlődést a szolgáltatási szektor előretörése követte, egyre nagyobb részt követelve magának a nemzetgazdaságok GDP-jéből. Mára már számos adat bizonyítja, hogy egy újszerű gazdálkodási forma van kialakulóban. „Tudás munkások”, „szakértői rendszerek”, „tudástőke”, „alapvető kompetenciák”, néhány azokból a kifejezésekből, amelyek szintén azt jelzik, hogy „valami új” van megjelenőben.

Az információs technológia jelenlegi forradalma – az elektronikában, számítástechnikában és a telekommunikációban való előretörésével – az intellektuális tőkére irányította a figyelmet. A 20. század utolsó évtizedében a technológiai változások egy újabb lépésként az internet egy újszerű lehetőséget nyújtott a szervezeteknek. Az is gyorsan kiderült, hogy a világháló nemcsak egy rendszer, amelyről megszereshetjük, vagy elterjeszhetjük az információkat, hanem az új tudás generálásának olyan tényezője is, amely átalakítja a kultúrát, és más módon értelmezi a világot, az értékeket, szokásokat és az életformát. Az információ szerepe teljesen megváltozik, és új jellemző vonásokat figyelhetünk meg: megnő a foglalkoztatottak száma az információgazdaságban, az információ a termelés elemévé válik, megjelenik, mint termelési tényező és, mint fogyasztási cikk.

Ez az átalakulás változásra kényszeríti a szervezeteket is; olyan átalakulásra, amely lehetővé teszi a szektorok és az egyének közötti kapcsolatok eddigi formáinak rugalmas átalakítását, azaz egy új stratégia létrehozására kötelezi a vállalatokat. A termékek életciklusának lerövidülése, a változások dinamikusabbá válása, a tudás egyesítésének szükségessége, a kommunikációs és információs technológia térhódításának hatása elvisznek azokhoz a fontos tényezőkhöz, amelyek kulcsszerepet játszanak abban, hogy megértsük a körülöttünk zajló forradalmat. Ebben az új időszakban a gazdaság legfontosabb hajtóerejévé a tudás vált, az anyagi javak mellett egyre nagyobb szerepet kaptak a szellemi termékek. A tudás szerepe nemcsak a tudásintenzív, hanem a hagyományos ágazatokban is felértékelődött. Az újabb piaci pozíciók megszerzéséért folytatott harcban a vállalatok egy része igyekszik csak a kulcstevékenységére koncentrálni, és a kevésbé fontos feladatokat kiszervezni (outsourcing) a vállalatból.

Az egyik legtöbbet idézett elmélet *Daniel Bell* amerikai szociológus nevéhez fűződik. Bell (1973) osztályozása szerint három szakaszt különíthetünk el: preindusztriális, indusztriális és posztindusztriális. Bell már a 60-as évek elején beszélt erről az új, posztindusztriális korszakról, amely jelentős változást jelentett a korai kapitalizmus korához képest. A termelési eszközök feletti közvetlen rendelkezési jog és az egyén által felhalmozott kulturális tőke elsődleges szerephez jutott, a különböző ágazatok közül pedig a harmadik szektor egyre jelentősebb pozíciót vi-

vott ki magának. Bell posztipari társadalmában a társadalmi változást sokdimenziós folyamatként írja le, amely során a gazdasági szektorok, foglalkozási csoportok, a technika alapjai, alapvető társadalmi elvek radikális módon megváltoznak.

A posztipari társadalom az információs szektor növekvő fontosságán alapul – kevésbé a nyersanyagokon és az energián. Az elméleti tudás a társadalom vezérfonala, és a posztipari társadalom a technikai innovációk, valamint a tudás exponenciális növekedése által átalakul egy tudás-, vagy még inkább információs társadalommá (Bell 1989). Bellt számos kritika is érte, többek között azért, hogy lehetségesnek vélte a tudományos módszerekkel történő tervezést. Farkas János (2000) érthetőnek tartja Bellnek ezt a feltételezését, hisz „*az 1970-es évek politikai színterén... a tudományosan jól megalapozott döntések befolyása nagyobb a társadalmi szabályozás más módszerei hatásánál*”. Farkas szerint mára azonban bebizonyosodott, hogy az információs társadalom is szigorúan követi a piacgazdaságban rejlő szabályokat, mint a verseny, a profitmaximalizálás, az aktuális kormányzat stb.

Faragó Péter (2003), aki erőteljesen bírálja „a mitikus gondolatokat” a tudás társadalmáról, a következőt írja Bellről: „*Minden – a filozófiában kicsit is jártas – társadalomkutató számára világos, hogy a szemet gyönyörködtető hármastagolású elméleti koncepciók mögött gyakorta a valóság (tudatos) eltorzítása áll. Tudomány-szociológiailag az is érdekes, hogy ezek a koncepciók könnyebben és gyorsabban terjednek el, mint a sokszor bonyolult, többirányú magyarázó elméletek.*” Faragó Bellt azzal vádolja, hogy elméletét egy síkra, az ipari szempontú gondolkodásra építette, és a tudástökének túlzottan nagy szerepet tulajdonít. „Valószínűleg ma már Bell sem tagadná, hogy a multinacionális tőke a létező összes tőkefajtánál (így a tudástökénél is) nagyobb befolyással van a világ politikájára.”

Faragó kritikája, ami nemcsak Bellre vonatkozik, hanem mindazokra, akik hisznek az információs, illetve a tudástársadalom elméletében, amelyek ha kiteljesednek, „*a társadalmi egyenlőtlenségek leküzdhetőek lesznek, a mobilitási esélyek pedig olyan mértékben nőnek meg, hogy a liberális piacgazdaság és demokrácia korábbi deficitjeit a közakarat érvényesítésének aranykora váltja majd fel*” (Faragó, 2003). Faragónak abban valóban igaza van, hogy a tudás fontosságát hangsúlyozó szerzők sokszor egyoldalú és idealisztikus módon, csupán pozitív hatásokat bemutatva jellemzik a gazdaságra, társadalomra való esetleges befolyást, és elfeledkeznek a gyakorlati megvalósulás árnyoldalairól.

A „minden problémát megoldó” tudástársadalomban hívők táborába lehetne sorolni a vezetéstudomány egyik meghatározó egyéniségét, *Peter Drucker-t* (1993) is, aki a változások ezen időszakát posztkapitalista társadalomnak hívja, ahol legfőképpen a változások felgyorsulását és radikális voltát hangsúlyozza. Kiemelt fontosságúnak tartja a tudás jelentésében bekövetkezett átalakulást. A ma zajló ipari forradalom sajátosságának azt tekinti, hogy a tapasztalatot tudássá alakították, a cselekvést alkalmazott tudássá. A tudás átadhatóságával, a teljesítmények összehasonlíthatóságának biztosításával megteremtették a munkaszervezet hatékonyságának alapelemét. A „tudás forradalma” a minőség emelését szolgálja. A tudásunkat ma arra kell, hogy használjuk, hogy hatékonyra tegyük meglévő ismereteinket. A tudás erőforrásból az erő forrásává vált, ami által a társadalom átalakul „posztkapitalistává”.

Az időnként üres, nehezen értelmezhető frázisok megnövelik azok számát, akik hátat fordítanak a tudástársadalom elméletének, és úgy vélik, csupán egy újabb divatjelenségről van szó, amely a többihez hasonlóan tiszavirág életű lesz. Mindemellett túlzottnak és szélsőségesnek tartom Faragónak azt az álláspontját, miszerint „a

tudástermelés népszerű fogalmát tehát jobb, ha örökre elfelejtjük” (Faragó, 2003). Már azért sem söpörhetjük a szőnyeg alá ezt a témát, mert egyre sürgetőbb kiutat találni a 21. század elején megfigyelhető néhány elkésztető tendenciából.

Kristóf Tamás (2002) „válságos időknek” nevezi az Amerikai Egyesült Államokban és számos európai országban tapasztalható jelenségeket: „*csökken az emberek műveltsége, az iskolázottság csupán papíron javul. A népesség termékenysége jelentős mértékben visszaesett, a nyugati országok kénytelenek idegen kultúrájú népek bevándorlóit befogadni gazdaságuk működőképességének fenntartása érdekében. A társadalom kulturális értékei iránt növekvő közömbösség figyelhető meg. Az erősödő individualizmus nagyobb elidegenedéshez, elmagányosodáshoz vezet. Terjedőben vannak a társadalmi devianciák, a bűnözés és a kábítószer-fogyasztás*”. Kristóf azonban lát egy másik alternatívát is: mégpedig, ha „a nyugati társadalmak képesek megújulni, tanulva elődeik történelmi tévedéseiből. Új társadalmi értékeket követnek, gazdasági szerkezetváltást hajtanak végre, az oktatási rendszert a megváltozott követelményekhez igazítják a kívánatosnak ítélt tudásalapú, információs társadalom megteremtése érdekében. Több jel is utal arra, hogy a fejlett országok posztindusztriális társadalmi az információs társadalom felé tartanak.” Kristófnak mind a két jelenségben igaza van, csak éppen nem az egyik vagy másik irány közötti választásról van szó, hanem a két tendencia együttéléséről.

Farkas (2000) szerint már maga az elnevezés – „információs társadalom” – sem bizonyított fogalom történetfilozófiailag, mivel a „társadalmat nem lehet egyetlen technikai ismérvvel sem azonosítani”. A Társadalom és a Technika nem állnak egymással oksági viszonyban, kölcsönös meghatározottság van közöttük. „*A technika voltaképpen maga is társadalom.*” (Farkas, 2002) Az információs társadalommal kapcsolatos rendszerezést többféle dimenzió mentén lehet elvégezni, az egyik ilyen elv, hogy milyen formában megy végbe a társadalmi változás. Ennek alapján a következő fogalmak különböztethetők meg (Farkas, 2000):

- Az információs társadalom, mint *információs gazdaság*.
- Információs társadalom, mint *posztindusztriális társadalom*.
- Információs társadalom, mint az *ipari munkatársadalom vége*.
- Az információs társadalom, mint *tudástársadalom*.
- Információs társadalom, mint *informatizált ipari társadalom*.
- Információs társadalom, mint *tanuló társadalom*.

A szakirodalmak többségében használt információs és tudástársadalom kifejezéseket vizsgálatából kiindulva Farkas (2002) úgy véli, inkább a tudástársadalom a kevésbé kifogásolható elnevezés, hiszen információt minden társadalom közvetít, s itt inkább az információ lényegéről, tartalmáról, valamint az emberi kommunikáció médiumairól, kommunikációs szükségletek és szándékok okairól van szó.

Varga Csaba és Kiss Endre (2001) közös munkájukban (A legutolsó utolsó esély: Új valóság, új vízió), arról írnak, hogy Magyarország számára a tudástársadalom a kivezető út a regresszióból. Ez a tudástársadalom „*nem gazdaság-, nem politika-központú, hanem tudásalapú modell, de azért evvel nem sokat mondtunk, hiszen akkor a mai értelmű-funkciójú gazdaság és politika várhatóan meglehetősen más lesz*” (Varga, 2002). Varga szerint a 21. századot „*már látható trendek alapján bátran-játékosan három szakaszra bontjuk*”. Az első szakasz, amely már lassan nem lesz aktuális, az *információs társadalom*, amely a „*tizes években elveszti prioritását*”. Ezután a *tudástársadalom* válhat hangsúlyossá, és a század második fele a

tudatfejlesztő és egységtársadalom kialakulásának korszaka. Varga úgy véli, hogy „ötven-száz év múlva – a következő generációk teoretikusai – visszaigazolják ezt az alapmenetrendet, amin persze az nem változtat majd, ha az általunk előre jelzett folyamatokat más fogalmakkal illetik”. Valóban nem az elnevezések a döntő fontosságúak, hisz ritkán lehet találni egy-egy olyan kifejezést, amivel teljes mértékben le tudjuk fedni egy gazdaságban vagy egy társadalomban lezajló folyamatokat, így többnyire azt emelik ki, ami a leginkább jellemző az adott időszakra. Mindemellett még ma is vannak olyan szakmai körök, akik nem az elnevezést kifogásolják, hanem magát az információs társadalmat tartják nem létezőnek.

Magyarország azok közé az országok közé tartozik, ahol késett az új korszak felismerése, és az információs forradalom fogalmát „évekig informatikára egyszerűsítették, mintha a technikai-technológiai változások azonosak lennének az új, hálózati társadalommal” (Varga, 2002).

Sveiby (2001) is paradigmaváltásról ír. Szerinte ma már mindenki elismeri azt, hogy napjainkban az ipari paradigmát felváltja valami új, amiről ma még nem tudjuk hogyan fogják nevezni. Egy dolog azonban biztos; „az információ és a tudás legtágabb értelemben véve egyre fontosabbá válik”. A két paradigmát összehasonlítva számos különbség megfigyelhető (Táblázat).

Táblázat: A tudásszervezet alapelvei

Megnevezés	Az ipari paradigma által, ipari nézőpontból szemlélve	A tudás paradigmájával, a tudás nézőpontjából szemlélve
<i>Emberek</i>	Költségghordozók vagy erőforrások	Bevételt termelők
<i>Hatalmi harc</i>	Fizikai munkások kontra tőkésék	Tudásmunkások kontra vezetők
<i>A vezetés fő feladata</i>	A beosztottak ellenőrzése	A kollégák támogatása
<i>Információ</i>	A kontroll eszköze	A kommunikáció eszköze, erőforrás
<i>Termelés</i>	Fizikai munkások fizikai erőforrásokat munkálnak meg dologi termékek létrehozása céljából	Tudásmunkások a tudást immateriális struktúrákká alakítják
<i>Információáramlás</i>	A szervezeti hierarchián keresztül	Kollegiális hálózatokon keresztül
<i>A bevételek elsődleges formája</i>	Kézzelfogható (pénz)	Eszmei (tanulás, új gondolatok, új ügyfelek, K+F)
<i>A termelés szűk keresztmetszete</i>	Pénztőke és emberi képesség	Idő és tudás
<i>A termelés eredménye</i>	Dologi termékek (hardver)	Immateriális szerkezetek (elméletek, szoftverek)
<i>Termelési folyamat</i>	Gépvezérelt, sorba rendezett	Gondolat által vezérelt, kaotikus
<i>A méret hatása</i>	A termelés folyamatának méretgazdaságossága	A hálózatok választékgazdaságossága
<i>Vevőkapcsolatok</i>	Egyirányú, a piacon keresztül	Interaktív, személyes hálózatokban
<i>Tudás</i>	Egy eszköz vagy erőforrás a sok közül	Az üzlet gyújtópontja
<i>A tanulás célja</i>	Új eszközök alkalmazása	Új vagyont létrehozása
<i>Részvénypiaci érték</i>	Dologi javak által meghatározott	Eszmei javak által meghatározott
<i>Gazdaságosság</i>	Csökkenő hozadék törvénye	Növekvő és csökkenő hozadék törvénye egyszerre

A fennemlített néhány szerző álláspontjába való betekintésből is jól érzékelhető, hogy a jelenben végbemenő változások sokszínű megközelítésének valamennyikében megjelenik a tudás fel- vagy átértékelődésének problémája. Ez az átalakulás különösen érzékenyen érinti a gazdasági szférát. A versenyképességnek ma is nagy ára van. Úgy tűnik, minden eddiginél kiemelkedőbb jelentősége van a folyamatos tanulásnak, akár egyes emberekről, akár egy csoportról, egy szervezetről vagy egy gazdaságról van szó. Ezért számos tudomány és szerző (menedzsment, vezetélmélet, pszichológia, szociológia, IT, stb.) vizsgálja a tudásmenedzsment, azaz tudásteremtés, -hasznosítás, -megosztás, -átadás, stb. problémáját. Mégsem mondhatjuk, hogy egy teljesen új keletű dologról van szó, inkább arról, hogy a „hagyományos” erőforrások mellett rendkívüli módon megnőtt a tudás jelentősége, és a technikai forradalomnak köszönhetően ez új módon menedzselhető. „*A tudástőke egy idősebb vállalatokkal, a tudásmenedzsment a vezetéssel.*” (Bögel, 1999)

Valójában a vállalatok mindegyikében fellelhető a tudás valamilyen szintű menedzselése, olyanoknál is, ahol ez nem „tudatos”, vagy akár nem is ismerik a tudásmenedzsment fogalmát. Ez persze nem azt jelenti, hogy ez egy olyan menedzsment fogalom, amelynek gyakorlati alkalmazásához nincs szükség tudatosságra. A tudásmenedzsment olyannyira komplex, a vállalat minden területét érintő diszciplína, hogy sokszor ezért nehéz felmérni, hogy milyen szinten és mely területen van jelen. Azok a menedzserek, akik fel merték vállalni a vállalati vagyoni egészének menedzsmentjét, jó úton járnak a tudásmenedzsment gyakorlati megvalósításának sikerességében. Azonban még ennél is több tudatosságra, módszerességre van szükség ahhoz, hogy a vállalatok birtokában lévő tudás valóban gyarapítsa intellektuális tőkéjüket – a piaci kapcsolatok tőkéjét, a strukturális tőkét (szervezeti felépítés, folyamatok, információs rendszerek, szabadalmak) és az emberi tőkét. Így a tudásmenedzsmenttel való foglalkozás nem csupán divathullám, hanem várhatóan a következő években a vállalatok versenyképessége növelésének fontos eszköze lesz.

A téma jelentőségét az is alátámasztja, hogy több ország is középpontba helyezte olyan programok megvalósítását, amely az informatikára, a tudásra helyezte a hangsúlyt. A 90-es évek elején az Egyesült Államokban meghirdetett információs szupersztráda (Information Superhighway) program igen sikeres volt. Ez az univerzális infrastruktúra lehetővé tette mindenki számára, hogy bármikor bárhol információhoz jusson.

Az Európai Unió – látva az amerikai sikereket – számos, az információs társadalomról szóló programot dolgozott ki. Ezek közül kiemelkedő jelentőségű volt a *Bangemann-jelentés: Európáról és a globális információs társadalomról* (1994). Ez a dokumentum szolgált a későbbi intézkedések alapjául, amelynek külső okai között a globalizálódást, az új technológiák gyors megjelenését és terjedését, a régiók közötti versenyben való lemaradás veszélyét, a növekvő környezetszennyeződést jelölte meg; míg a belső okok között a társadalom „előregedése” és a mobilitás hiánya szerepelt kiemelten. A jelentés stratégiai javaslata az Információs Társadalom megvalósítására irányuló lépések megtétele volt.

1999-ben e törekvések folytatásaként az EU nyilvánosságra hozta az eEurope kezdeményezést, melynek célja az „on-line Europe” létrehozása. Majd 2000 márciusában a tagországok vezetői elkötelezték magukat arra, hogy az EU a világ legdinamikusabb és legversenyképesebb tudásalapú gazdaságává váljon, amely képes a fenntartható gazdasági növekedésre több és jobb munkahellyel, nagyobb társadalmi kohézióval és a környezet iránti tisztelettel.

A Lisszabon-stratégiaként ismert program az összes tagállam aktív részvállalását igényli, mely célul tűzte ki, hogy felveszi a versenyt az amerikai gazdasággal, amely a kommunikációs és információs technológia területen megelőzte Európát, és azzal a kihívással, amit a gyors gazdasági növekedést produkáló Ázsia (elsősorban Kína gyors iparosodása, olcsó munkaereje és India angolul beszélő és szintén olcsó hatalmas munkaerőforrása) jelent. 2004 márciusában létrehoztak egy bizottságot *Wim Kok* – Hollandia volt miniszterelnöke – vezetésével, melynek feladata az volt, hogy tekintsék át és értékeljék az eddigi teljesítést. A program célkitűzései időarányosan sem valósultak meg, sőt a bizottság úgy ítélte meg, hogy Európa, Észak-Amerika és Ázsia között a szakadék tovább nőtt. Ennek a kedvezőtlenül alakuló külső tényezők mellett – a világpiacon tőzsde összeomlása, a tudástársadalom lehetőségeiről kialakult szkepticizmus növekedése, aggasztó környezeti események, az olajár növekedése – a tagállamok is hozzájárultak a folyamat lassításához (a gazdasági növekedés elégtelen volta, az országok költségvetési hiányának növekedése, magán- és közkereslet elégtelen volta és a program nem megfelelő figyelembe vétele).

Komoly kihívást jelent Európa számára a lakosság folyamatos elöregedése. 2050-re a dolgozó korú lakosság száma 18%-kal kisebb lesz a jelenleginél, míg a 65 éven felüliek száma 60%-kal növekedni fog (EPC/ECFIN, 2001). A stratégia megvalósítása ma már 25 ország feladata. Ezzel a program azonban semmit nem veszített fontosságából, sőt az Európai Unió jól ismert szlogenje is minden európai ország összefogására hívja fel a figyelmet: az európaiak jobban teszik, ha összetartanak, különben egyenként mennek tönkre. Ahhoz, hogy a teljes cél megvalósuljon, szükség van a Lisszabon-stratégia minden elemére. Az alapvető megvalósítandó politikák a következők (EC, 2004):

- *A tudás társadalma*: a kutatás és fejlesztés szerepének további növelése, az információs és kommunikációs technológiák használatának ösztönzése, az oktatás és képzés rendszereinek tudástársadalomhoz való alakítása, élethosszig tartó tanulás támogatása.
- *Belső piac*: áruk és tőke szabad mozgása, a szolgáltatások egységes piacának megteremtése.
- *Üzleti légkör*: adminisztrációs teher csökkentése, jogalkotás minőségének javítása, új vállalkozások beindításának segítése, támogató környezet létrehozása.
- *Munkaerőpiac*: növekvő foglalkoztatási ráta, egyenlő esélyek a foglalkoztatásban, szegénység megszüntetése, aktív öregedés stratégiája.
- *Környezeti fenntarthatóság*: öko-innovációk terjedése, termelékenység javítása.

A lisszaboni Európai Tanács ülésén helytállóan állapították meg, hogy „*Európa jövőbeni gazdasági fejlődése azon a képességen múlik, hogy mennyire tud létrehozni és kifejleszteni értékorientált, innovatív és kutatás-központú ágazatokat, amelyek képesek a világ legjobbjaival versenybe szállni.*” Azonban nem szabad elfelejteni, hogy „...a tudástársadalom jóval tágabb, mint a K&F iránti nagyobb elkötelezettség. A jelenlegi gazdaság minden olyan aspektusát – ahol a tudás a hozzáadott érték lényegét képezi – lefedi – a high-tech gyártástól és IKT-któl kezdve a tudásintenzív szolgáltatásokon át a nyíltan kreatív iparágakig, mint a média vagy az építészet. A jövőben várhatóan a dolgozó népesség akár 30%-a is közvetlen módon fog a tudás előállításával és diffúziójával foglalkozni a gyár-, a szolgáltató-, a pénzügy- és a kreatív iparban egyaránt.”(EC, 2004)

Irodalom

- Bell, D. (1973). Technology, nature and society: the vicissitudes of three worlds views and the confusion of realms, *The American Scholar* 42:385-404.
- Drucker, P. (1993). *The post-capitalist society*. Butterworth-Heinemann Ltd.
- EC (2004). Facing the challenge, the Lisbon-strategy for growth and employment. Report from the High Level Group chaired by Wim Kok. 03.11.2004.
- EPC/ECFIN (2001). Az előregedő népesség okozta költségvetési kihívások. (Budgetary challenges posed by ageing populations) EPC/ECFIN/655/01.2001.
- Faragó, P. (2003). A tudástársadalom mítosza. In: *Evilág*. 2003. 01. szám.
- Farkas, J. (1999). Az információs társadalom küszöbén. *Magyar Tudomány*, 1999. 12. szám. pp: 1472-1479.
- Farkas, J. (2000). Elméletek az Információs Társadalomról. *Magyar Távközlés: A MATÁV szakmai folyóirata*. 2000. 11. évf. 8. szám. pp. 43-47.
- Farkas, J. (2002). *Információs- vagy tudástársadalom?* Aula Kiadó, Budapest. 184 p.
- Freeman, CH. (1987). The case for technological determinism. Finnigan, R., Salomon, G. and Thompson, K. (Eds.) *Information Technology: Social issues*. Kent.
- Kampis, GY. (2000). A tudás folytonossága a paradigmák rendszerében. *Világosság*, 2000/11-12. pp. 32-42.
- Kiss, E. – Varga, CS. (2001). *A legutolsó utolsó esély: Új valóság, új vízió*. Nagykovácsi, Stratégia kutató Intézet.
- Kristóf, T. (2002). A jövő: információs társadalom és/vagy hanyatlás? *eVilág*, 2002. 07. szám.
- Kuhn, T. (1984). *A tudományos forradalmak szerkezete*. Gondolat, Budapest. 321 p.
- Sveiby, K. E. (2001). *Szervezetek új gazdagsága: a menedzselt tudás*. Budapest, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft. p. 291.
- Varga, CS. (2002). "A legutolsó utolsó esély a tudástársadalom". 10 kérdés Varga Csaba szociológushoz. *eVilág*. 2002. Különszám.